

J.J. ROUSSEAU'NUN *SOSYAL SÖZLEŞME* ESERİNİN OSMANLI TÜRKÇESİNE İLK TERCÜMELERİ*

Rukiye AKKAYA KİA**

ÖZ

Tanzimat'tan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin, Fransız aydınlanmasını ve özellikle J.J. Rousseau'nun çalışmalarını okumak, Osmanlı Türkçesine çevirmek nesilden nesile geçmiştir. Gerçi Tanzimat ilan edilmeden önce de 1789 Fransız büyük devriminin hazırlayıcısı bir ateist olarak anılan J.J. Rousseau'nun eserlerine ve düşüncelerine atıfların olduğu bazı çalışmalar vardır. Sosyal Sözleşme'nin, Osmanlı Türkçesine ilk tercümelere üzerine bir fikir verebilecek olan elimizdeki örnekler; 1911'de İctihad dergisinde yayımlanan birkaç sayfalık metin, 1904'te Paris'te yayımlanan eksik kalmış I. Kitap tercümesi ve nihayet 1911'de İstanbul'da tam metin olarak yayımlanan tercümelere dir. Genç Osmanlılardan Jöntürkler'e evrilen sürede yayımlanan bu çalışmalar değerlendirildiğinde; J.J. Rousseau'nun siyasi metinlerinin tercümelere ile Osmanlı aydınlarının kendisine duyduğu hayranlık arasında açık bir orantısızlık olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: J.J. Rousseau, Sosyal Sözleşme'nin Osmanlı Türkçesine ilk tercümelere, hâkimiyet-i milliyeye

THE EARLY TRANSLATIONS OF J.J. ROUSSEAU'S *SOCIAL CONTRACT* INTO OTTOMAN TURKISH

ABSTRACT

From the Tanzimat era to the establishment of the Turkish Republic, reading and translating the works of French Enlightenment philosophers, especially those of Jean-Jacques Rousseau, had been a practice passed down from one generation to another. However, even before the Tanzimat era, several studies had already referred to the works of Rousseau, who was called an atheist and whose ideas paved the way for the French Revolution in 1789. The extant samples, which provide insights into the first translation of Rousseau's *Social Contract*, include a few pages of an article published in a journal named *İctihad* in 1911, an unfinished translation of "Book I" published in Paris in 1904, and other translations published in Istanbul in 1911. Considering the translations of Rousseau's works during the period from the Young Ottomans to the Young Turks, we distinguish the clear disproportion between the translation of his political works and the Ottoman intelligentsia's admiration for him.

Keywords: J.J. Rousseau, Ottoman Empire, Turkish translation of the Social Contract, nation-state

* Bu çalışmada; 17.Mart.2017 tarihinde Bordeaux 3-Michel Montaigne Üniversitesinde gerçekleştirilen « La traduction des textes politiques de Jean-Jacques Rousseau en Asie (mondes arabe et turc inclus) » başlığını taşıyan uluslararası sempozyumda sunulan "L'introduction de la pensée de J.-J. Rousseau dans l'Empire ottoman au XIXe Siècle" II başlıklı Fransızca tebliğimiz esas alınmıştır. Marmara Üniversitesi Rektörlüğü BABKO D Tipi projeler kapsamında desteklenmiştir. Proje NO: SOS-D-070317-0135

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, akkaya.rukiye@gmail.com

Tercüme eserler; kültürler arası geçişleri incelemede, özel bir araştırma alanıdır. Metinlerin yeniden üretilmesi ya da yorumlarla yeni metinlere kaynaklık etmesi bakımından değerli çalışmalar olmakla birlikte tercüme, gerçekleştirildiği ve yayımlandığı dönemin anlam dünyasının taşıyıcılarıdır. Batılı bazı yazım tarzlarının, stillerin, konuların ve kavramların Türkçeye, Tanzimat döneminde yapılan ilk tercüme ve adaptasyonlar yoluyla girdiği bilinen bir konudur. Gerçekten de kültürler arası ilişkileri, yayımlanmış tercüme üzerinden değerlendirmek bakımından; Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın yazın dünyası, değinilen konuların çeşitliliği ve yoğunluğuyla dikkat çeker. Bu tercüme eserlerin; kaynak dil ve hedef dil konularının dışına çıkarak; tercüme yapan kişilerin kimliği, çevirmenin amacı, niçin o eserin tercümesinin tercih edildiği, okuyucu kitlesi ve hatta kaç adet basıldığı gibi sorulara cevap bulunması yönünden incelendiğinde ilginç tespitler yapılabilir. Söz konusu tespitlerin, dönemin kültürel atmosferinin sınırlarını görmek bakımından çok önemi olduğu kuşku götürmez. Batılı siyasi kavramların, nasıl bir duyarlılık içinde aktarıldığı, bu sorulardan ayrı tutulamayacağından; dil ve kavramlara dair döneme ilişkin tespitlerimiz hedef dildeki siyasi mesajları yeniden düşünmemizi gerektirecektir. Bir başka deyişle; tercüme eserler, dile ve düşünce dünyamıza dışarıdan gelen bazı özel siyasi kavramların izini sürmek olanağı tanımaktadır ve bir araştırma laboratuvarı işlevi görmektedir.

Çalışmada; J.J. Rousseau'nun siyasi metinleri içinde en tanınmış eseri olan ve dilimizde “Mukâvele-i İctimâiyye” olarak bilinen, Avrupa siyasi düşüncesinde önemli bir siyasi metin kabul edilen “Sosyal Sözleşme” kitabının, Osmanlı Türkçesine ilk çevirileri incelenmiştir. Arşivlerimizde, J.J. Rousseau'dan yapılmış ve yayımlanmış tercüme eserlere¹, dönemin “Rousseaufilleri”nin² bu eserler üzerine yazdıklarına; Emile'in bıraktığı derin etki³ ile terbiye-eğitim üzerine yayımlanan makalelere ulaşmak mümkündür.

Öte yandan Batı kaynaklı siyasi metinlerin tercümelerinin yayımlanmış ilk örnekleri içinde yer alan; mütercimlerin, kısa “giriş” ya da “önsöz” mahiyetindeki ifadeleri, dönemin tercüme sorunları hakkında önemli ipuçları vermektedir. İpuçları derken; sorunun etraflıca kavranması ve yorumlanması konusunda, resmi sansürün ve tercüme yapan kişinin uyguladığı oto sansürün bir engel teşkil ettiğini hatırlamalıyız. Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet dönemine kadar, yayın dünyasında önde gelen isimlerin hatıratlarında, edebiyat ve tercüme tarihimize ait kaynaklarda; “yapıldığı” bilinen ama ya yayımlanmadığı için ya da yayımlanmış olsa bile kaybolup giden çalışmaların isimlerini okuyoruz. Çalışmamızda yer verdiğimiz ve birincil kaynaklar diyebileceğimiz bu tercümelerin; “yayımlanmış” olma, yani “okuyucuya ulaşmış olma” durumunu önemli gördüğümüzü belirtmeliyiz.

¹ Mehmet Önuçar, Mecmûa-i Ebuzziya'da Rousseau Tercümeleleri (1880-1912), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, Özgür Türesay, Être intellectuel à la fin de l'Empire otoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Études turques et ottomanes (UMR 8032), Paris, 2008.

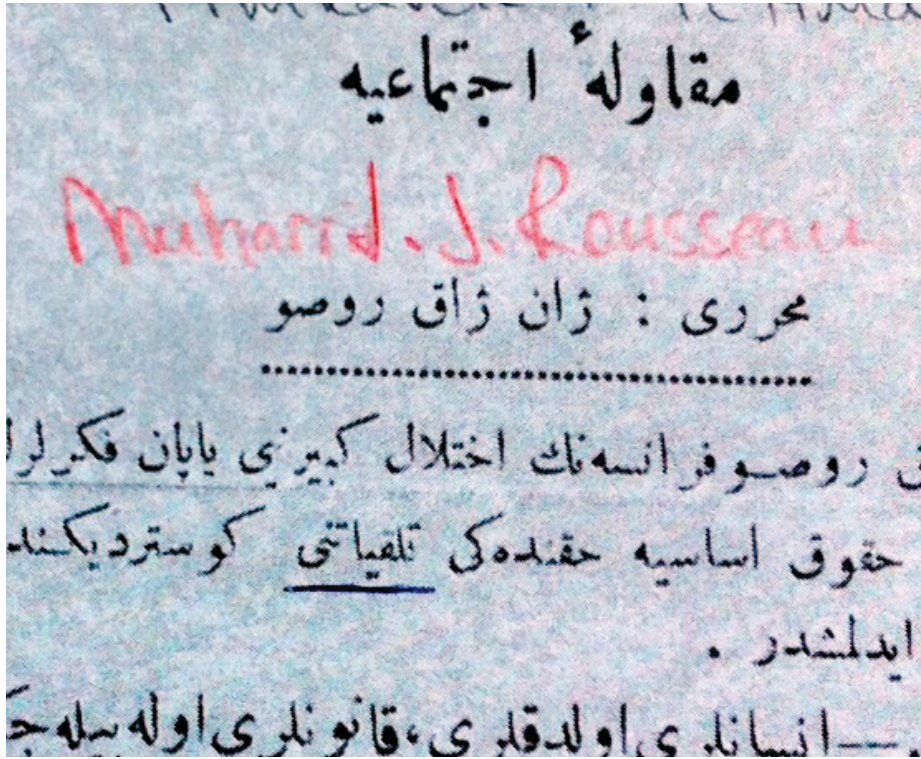
² Şerif Mardin, Genç Osmanlılar ve Jön Türkler içinde milli edebiyat ve milli dil konusundaki yaklaşımları bakımından yönlendirici bir milli edebiyatın işlevini görenleri böyle adlandırmıştır. Bkz. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 116.

³ Mustafa Apaydın, “Ziya Paşa'nın Emil Çevirisinin Önsözü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, c. 7, S. 7, s. 146-160.

I.J.J. Rousseau'nun, *du Contrat Social* (Sosyal Sözleşme) Kitabının Osmanlı Türkçesine İlk Tercümeleri

A. [Jean Jacques Rousseau], *Mukâvele-i İctimâiyye*, Çev. Haydar Rıfat, *İctihad*, 15.Haziran.1327, İstanbul İctihad Matbaası, C. III, Sayı 25, S. 756-758.

Fotoğraf I.

J.J. Rousseau'nun, "*du Contrat Social*" eserinin Osmanlı Türkçesindeki ilk örneklerinden biri, okuyucuya gazete makalesi gibi sunulan kısa bir metindir. Metnin, birkaç cümlelik girişinde tercümenin yapılaş nedeni açıklanmıştır:

"[Jean Jacques Rousseau], Fransa'nın ihtilâl-i kebirini yapan fikirlerin öz anasıdır. Hukuk-ı esâsiyye hakkındaki telakkiyeti gösterdiğinden, bu eser tercüme edilmiştir."⁴

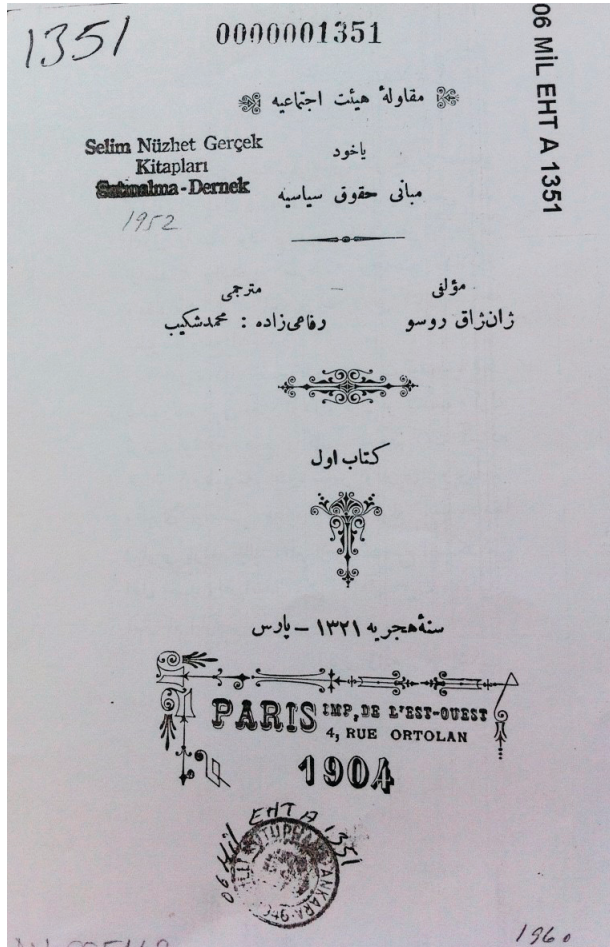
Tercüme, Sosyal Sözleşme'nin ilk sayfasından başlamaktadır. Dili karışık ve ağdalıdır; I. Kitap II. Kısım'a kadar yer yer atlamalarla yapılmış; kaynak metin, birebir tercüme edilmemiştir. Dilin akışından; Haydar Rıfat'ın anlamına göre çeviri yaptığı yani Fransızca metinden anladıklarını, Osmanlı Türkçesine aktardığı anlaşılmaktadır.

⁴ [Jean Jacques Rousseau], "*Mukâvele-i İctimâiyye*", Çev. Haydar Rıfat, *İctihad*, İstanbul İctihad Matbaası, c. III, S. 25, 15.Haziran.1327, s. 756.

Yine Haydar Rıfat tarafından yapılmış birkaç sayfalık bir başka tercüme, *İçtihad* Dergisi'nin, 1.Ağustos.1327 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Bu nüshada yer alan tercüme, Sosyal Sözleşme'nin "Kölelik" ifadesi ile başlayan I. Kitap IV. Bölümden yapılmıştır. Burada da söz konusu bölümün tamamının değil, büyük atlamalarla kısmen tercüme edildiğini görüyoruz.⁵ Eldeki kaynaklardan; Haydar Rıfat'ın, bu tercümelere bir seri olarak devam edip etmediğini tespit edemedik.

B. Mukâvele-i Heyet-i İçtimâiyye yahud Mebâni-i Hukuk-ı Siyâsiyye, Müellifi [Jean Jacques Rousseau], Mütercimi Rufâizade Mehmed Şekib, Kitâb-ı Evvel, Sene-i Hicri 1321- Paris, 1904.

Fotoğraf II.

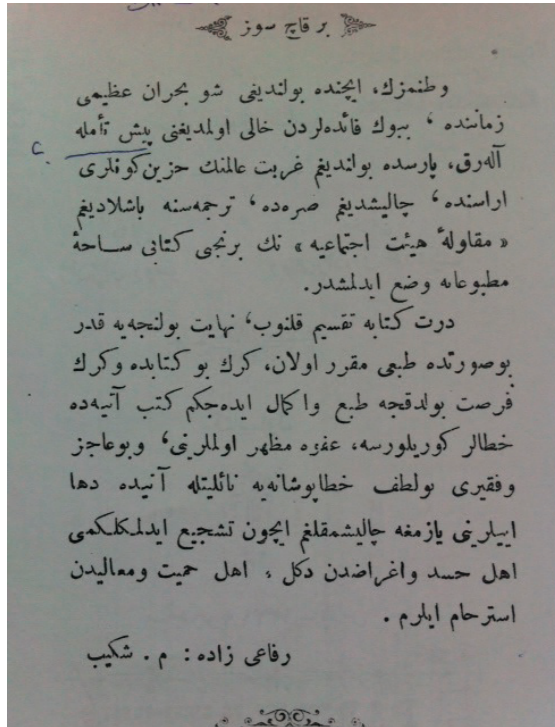
⁵ [Jean Jacques Rousseau], Mukâvele-i İçtimâiyye, Çev. Haydar Rıfat, İçtihad, İstanbul İçtihad Matbaası, c. III, S. 28, 1.Ağustos.1327, s. 803. Burada da dilin ağdalı olduğunu belirtmek gerekir, örneğin ilk cümlede; "Harb, beyân-ül beşer değil, beyân-ül düvvel hadise olur bir hâldir" deniliyor.

Tarih bakımından Haydar Rıfat'ın yaptığı tercümelere daha eski olmasına rağmen, dil ve metin bütünlüğü açısından önemli farklılıklar içeren bir başka tercümeden bahsetmek gerekiyor. “Sosyal Sözleşme”nin, Fransızca metninin I. kitabının tamamını içeren bu tercüme; 1904’te, Paris’te basılmıştır.

Eserin başlangıcında “Birkaç Söz” başlığı altında; mütercim Rufâizade Mehmed Şekib tarafından yazılmış, “önsöz” mahiyetinde kısa bir yazı bulunmaktadır. Mütercim, çalışmasını vatanının büyük bir sıkıntı içinde bulunduğu günlerde, gurbette yaşadığı sırada yaptığını söylemektedir. “Birkaç Söz”, “Vatanımızın, içinde bulunduğu şu buhrân-ı âzîme zamanında, büyük faydalardan hâllî olmadığını pîş-i tâimle alarak [göz önüne alarak ç.n.], Paris’te bulunduğum gurbet âleminin hezeyân günleri arasında, çalıştığım sırada tercümesine başladığım ‘mukâvele-i heyet-i içtimâiyyenin’ birinci kitabı, sâha-î matbuada vâzih edilmiştir.”⁶

Bu sözler, mütercim Rufâizade Mehmed Şekib’in II. Meşrutiyet’in ilanı öncesinde siyasi nedenlerle Avrupa’ya giden ya da sürgün edilen simalardan biri olduğunu düşündürmektedir. Devamında, I. Kitap’tan sonra diğer kitapları da tercüme edeceğini ve ardı sıra basılacağını yazan mütercim, eğer eserin tercümesinde hatalı yerler varsa kendisine bunun bildirilmesinden memnun olacağını belirtmiştir.⁷

Fotoğraf III.

⁶ Mukâvele-i Heyet-i İçtimâiyye yahud Mebâni-i Hukuk-ı Siyâsiyye, Müellifi [Jean Jaques Rousseau], Mütercimi Rufâizade Mehmed Şekib, Kitab-ı Evvel, Sene-i Hicri 1321; Paris, 1904, s. 2.

⁷ Mukâvele-i Heyet-i İçtimâiyye, 1904, s. 2.

Bu kısa I. Kitap tercümesinde; orijinal metinde yer alan alt başlıkların atlanmadan verildiğini görüyoruz. Mütercim, Fransızca metnin akışına sadık kalmış ve tercümede, açık bir dil kullanmıştır. Metinde, kelimelerin Türkçedeki basit ve anlaşılabilir karşılıklarına yer verildiğini eklemeliyiz. Örneğin; Rousseau'nun "état civile" deyiminin karşılığı "nizâm-ı medeniyye" yani "toplum(sal) hâl(i)" olarak çevrilmiştir.⁸ Başlıkta, Fransızca metnin başlığında olduğu gibi "ou principes du droit politique" kısmı da unutulmamış, "siyasal hakların (hukukun) temel esasları" olarak çevrilmiştir.

C. Mukâvele-i İctimâiyye yahud Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye; Müellifi Fransa Meşâhiri Hâkimiyesinden Jean Jacques Rousseau; Mütercimi Müttekâidin-i Hariciyeden A., Tab-ı ve Nâşiri İstanbul, Kütübhâne-i İslam ve Askeri- İbrahim Hilmi; Bab-ı Ali Caddesi, 1329.

Fotoğraf IV.

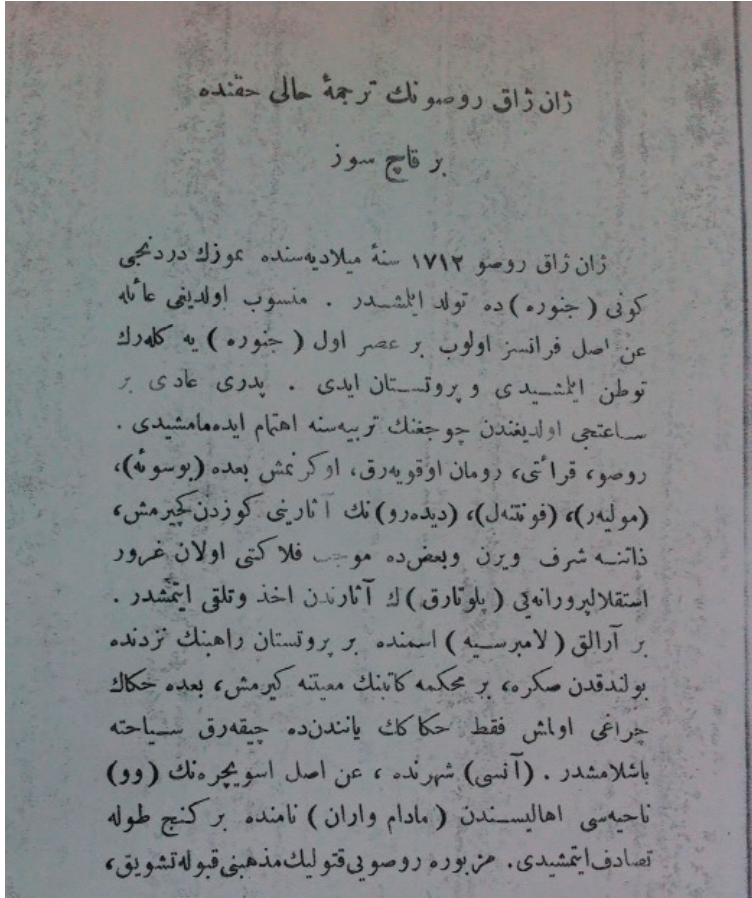

⁸ Mukâvele-i Heyet-i İctimâiyye, Paris, 1904, s. 5.

J.J. Rousseau'nun, *Sosyal Sözleşme* eserinin, Osmanlı Türkçesindeki ilk tam metin tercümesi olarak kabul edeceğimiz bu çalışma, ulusal kayıtlarımızda eksiksiz olarak bulunmaktadır. Bizim ulaştığımız karton kapaklı nüsha, fiziksel olarak toplam 240 sayfadır. Kitabın kapağında da anlaşıldığı üzere; mütercim, gerçek kimliğini saklamıştır. Künyede, mütercimin adı; sadece “*Hariciyeden emekli A.*” olarak belirtilmiştir. Bütün gayretimize rağmen, adını saklayan mütercimin gerçek kimliği tespit edilememiştir. Bununla birlikte; gerçek kimliğin saklanması nedenleri, ağır sansür ortamının yarattığı sıkıntılarda ve tercümenin içeriğinde aranabilir. Hatta “mütercim A.”nın eserin başlangıcında yer alan düşünceleri ile siyasal süreç arasında ilişki kurmak da mümkündür.

Tercümenin 2-7. sayfaları arasında; “[Jean Jacques Rousseau]’nun Tercüme-i Hâli Hakkında Birkaç Söz” başlığı altında, müellifin kimliğini okuyucuya tanıtmak amacıyla, Rousseau’nun yaşam öyküsü, kronolojik olarak anlatılmıştır.

Fotoğraf V.

Ayrıca; eserin 8-11. sayfalarında tercüme yapan kişi tarafından yazıldığı anlaşılan; “Mütercimim İfâde-i Mahsusâsı” başlığı altında, bazı açıklamalar bulunmaktadır. “Önsöz” niteliğindeki bu kısımda; J.J. Rousseau’nun siyasi görüşlerinin niçin değerli bulunduğu vurgulanmakta, tercümenin içeriği hakkında siyasi yorumlar yapılmaktadır. J.J. Rousseau’nun siyasal görüşlerinin ana hatlarına değinen “adı saklı mütercim”; bu tercüme niçin yaptığını, İslam toplumları için Rousseau’nun görüşlerinin önemini açıklamıştır. Ayrıca Voltaire ile Rousseau’nun felsefi ve dinî görüş farklılıklarına değinerek, niçin Rousseau’nun eserlerinin tercüme edilmesi gerektiğini, kendi tercihi nedeniyle Sosyal Sözleşme’yi tercüme ettiğini çarpıcı biçimde ifade etmiştir.

Aşağıda yer alan ve Latin harflerine transkripsiyonu tarafımızdan yapılan “Mütercimim İfâde-i Mahsusâsı” kısmı (Fotoğraf VII ve VIII); II. Meşrutiyet döneminin siyasal atmosferini ve Osmanlı aydınlarının Batı kaynaklı kavramlara ve eserlere karşı hassasiyetini görmek açısından bize çok önemli ipuçları vermektedir.

“Mütercimim İfâde-i Mahsusâsı”

“Rousseau ile Voltaire, 18. asrın en büyük çehreleridir. Lâkin Voltaire mâziye atıf nazarlı sâ’istimâlâtı imha etmek istemesine mukâbil Rousseau ileriye bakar ve hayat-ı içtimâiyenin temelini atmak isterdi. Rousseau, zamanın filozoflarının fikirlerine muhâlefetle vahdâniyet-i aleyhe bakây-ı ruh; zamanla değışmez bir kanûn-ı ahlâk itikadını iltizâm ve telakki etmiştir. Sâlik olduğu mezheb-i İncil’den müstefid fakat kilisenin ihdâs ettiği ahkâmıdan âri bir nev’i nazariyattadır. Taklit ettiği meslek-i esas olan ve nikbinâne fakat biraz hayalperestâne bulunan tâbiyatın mükemmeliyetine imândan ibarettir. Rousseau’nun fikirlerini; çocuk kendisinde bulunan tahmilât-ı hüviyeti tanımaya; insan ise kalbinin sevkine tabiata ve vicdanın emirlerine i’tikad etmelidir.”⁹

“Tabiat, içtimâiyede hâkim olduğu gibi vicdaniyatta da hâkimdir. İçtimâiyyat, mukaveleye mübteni ve cümlelerin mütesâviyyesini tanımak muktezidir. Rousseau’nun terbiye-i tıfılca, siyasetçe Fransa İnkılâbının küşadını icrâ ettiği denilebilir. 18. asrın bu iki büyük adamından biri, yani Rousseau bizim için bilhassa şâyân-ı tedkiktir. Çünkü Papa’ya hoş görünmek için Voltaire, İslamiyet aleyhinde bir tiyatro kitabı yazmak arsızlığını meydana koymuş olmasına mukâbil; Rousseau’nun saf Hristiyanlığı bile gayr-i kabili te’lif gördüğü hâlde sadır olduğu İslamiyetin Şeriat-ı mezkureye muvaffak olduğunu bilen ve tezakirden ve şer’i âzimimiz hakkındaki takdirat mütehirânesini zahirden çalışmayarak¹⁰ dinimiz hakkında bugün bile Avrupa’da nadir tesadüf edilen bir râst-gû delil-i ârai etmiş olduğundan eserleri yalnız Osmanlılarca değil bütün Müslümanlarca tetkike şâyândır.” “Bâ-husus Rousseau gibi heyet-i hazirâ-i içtimâiyenin temelini atmağa uğraşmış ve Fransa inkılâbını güşâd etmiş bir havâce-i

⁹ Mukâvele-i İçtimâiyye yahud Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye; Müellifi Fransa Meşâhiri Hakimiyesinden Jean Jacques Rousseau; Mütercimi Müttekâidin-i Hariciyeden A.; Kütübhaneye-i İslam ve Askeri- İbrahim Hilmi; Bab-ı Ali Caddesi, Tabı ve Nâşiri İstanbul, 1329, s. 8.

¹⁰ (1)tercüme eden kişi burada bir dipnot ekleyerek, Mukaveley-i İçtimaiyenin 2. Kitabı 7. babında ve 4. Kitap 8. babındaki yerleri işaret etmiştir. Burada kastedilen Rousseau’nun Hz. Muhammed hakkında söyledikleridir ki ilerleyen sayfalarda ayrıca değineceğiz.

siyâsiyyenin [siyasetin en üstünü bilen] efkâr-ı hükmânesi; altına azaldığı bâr-ı girânı istibdâdı sırtından atarak, şehri tekamülde kati mesafe için vücudunda¹¹ hafiflik, çeviklik hisseden bir kavim tarafından gasp-ı vukuf edilmekle şâyân-ı addedilse çok görülmez. Halbuki müşarünileyhin [Voltaire kastediliyor ç.n.] eserlerinden lisanımıza nakledilen leş kabilindedir.”

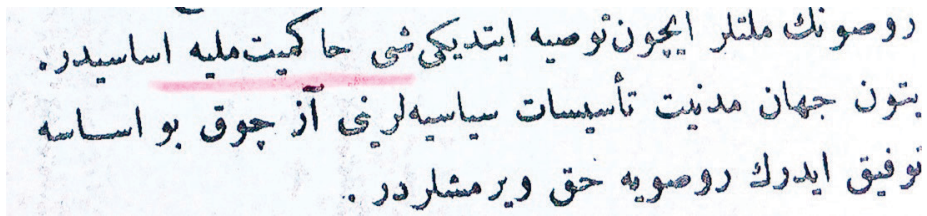
“Kütübhâne-i millimizin bu husustaki boşluğunu doldurmak için müşarünileyhin [Rousseau kastediliyor. ç.n.] efkâr-ı siyâsiyyesini tercümenin ve mukâvele-i içtimâiyye namıyla ve ûlum-u endâz-ı cihân olan kitabının tercümesini enzâr-ı kârinine [okuyuculara ç.n.] vâzıl etmek hevesine düştüm.”

“Vaktiyle Fransa inkilâbının tatbik ettiği kavâid-i esâsiyyeden ekserisine mâhuz olacak derecede mazhar-ı râğbet olmuş olan bu kitâb, ilmi biraz eskimiş ve münderecatından bir kısmı nazariyyât-ı dairesinden çıkmayacak surette bölünmüş olmakla beraber, umumiyeti itibarıyla her zaman için bir destûr-i siyâsettir.”

“Rousseau’nun bu asırda işgâl-i hükümetin yekdiğerine tercihi yolunda dermeyân ettiği mülâhazâtı, şekilden ziyâde esâsa râci ve her itirazın istibdada müteveccih olduğu biraz dikkatle anlaşılıyor.” “Zaten müellif de ikinci kitabın altıncı babında ve yazdığı haşiyede aradığı umumiyeyi yani kânun-ı ekseriyeti ittihaz eden her hükümetin şekli nev’i ne olursa olsun meşru olduğunu teşrii etmiştir. [Burada mütercim, Türkçe tercümenin 51. sayfasına atıf yapmıştır. ç.n.]”

“Rousseau’nun milletler için tavsiye ettiği şey hâkimiyet-i milli¹² esasıdır. Bütün cihân-ı medeniyet, te’sisât-ı siyâsiyyelerini az-çok bu esâsiyyeye tevkiif ederek Rousseau’ya hak vermişlerdir.”¹³

Fotoğraf VI.

Tercümenin, nevâkısına en evvel ben mâtrufum. [Tercümenin eksiklikleri benden kaynaklanmaktadır. ç.n.]. Kitabın aslının ihtivâ ettiği tabirât-ı mahsusanın tercih-i mukabillerinin tamamen takrir etmemiş veya mevkud bulunmuş olması, işimde müşkülât-ı âzimeye mevcub oldu. Bu müşkülâtın içinden çıkabilmek için sarf ettiğim mesâfin derecesini, tercüme ile iştilgal edenler takdir ederler. Binaberîn [bundan dolayı ç.n.] tercümeyi intikad edecek zevât-ı ikrâmın iltizâm-ı şiddet buyurmalarını nasfetlerinden mütevakâdır.” [bu yüzden tercümeyle eleştirecek kişilerin öfkelenmemelerini ümid ederim. ç.n.].¹⁴

1331- 6 Zilhicce-i sâni; Mütেকâidin-i Hariciyeden A.

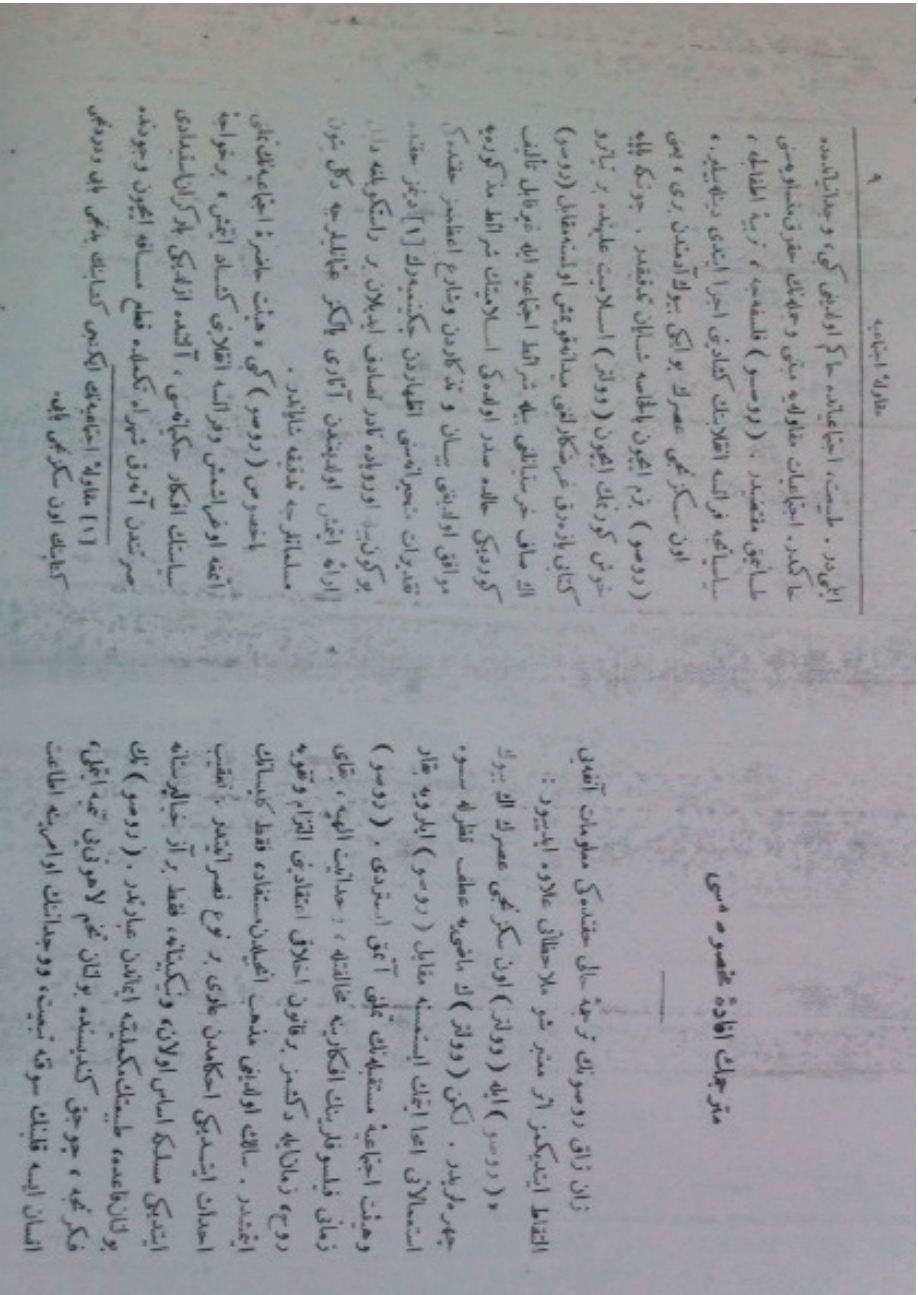
¹¹ Mukâvele-i İçtimâiyye, 1329, s. 9.

¹² Bu kavramın altı tarafımızdan çizilmiştir.

¹³ Mukâvele-i İçtimâiyye, 1329, s.10.

¹⁴ Mukâvele-i İçtimâiyye, 1329, s. 11.

Fotoğraf VII.

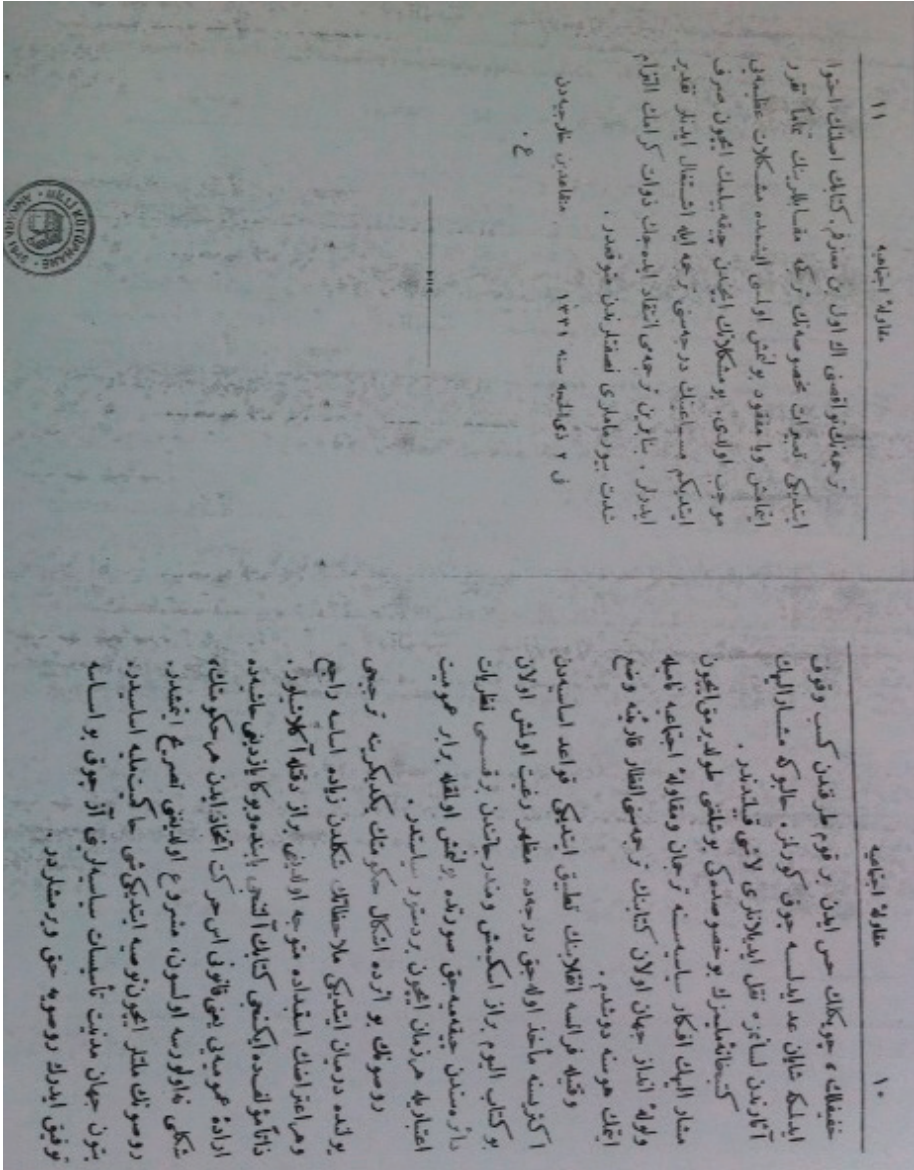
مترجمک ماده مخموره سه

۹
طرازه اجتماعیه

ابوعلی دود . طیبیت، اجتماعیه، سالم اولدیگی کجه، وجدانی، موده
 ساکدر . اجتماعیات، مفالوه، سنی و جهلک، حقوق، مساوی، سنی
 سلاجیق، مقصدیدر . (روسو) فلسفه، تریه، اطالیه،
 سیلیانجه، نوالسه، اجتماعیات، کتارین، اجرا، ایندی، دینیه، پیلیبر،
 اون سکرنجی عصرک بو ایکی بیوک آدمندن بری، سه
 (روسو) بزم ایچون باطامسه، شایان، تقدیر . جوتکه ایله
 خوش کوزنک ایچون (وولتر) اسلامیت، علمیه، بر تیارو
 کتابی، یازدوق، ضررکارلاری، میدانه، فوئیش، اولمسته، مقال (روسو)
 ایک صاف، خریستیانلی، یله، شر ایلم، اجتماعیه، ایله، غیر قابل، تالیف
 کوردیگی، حاله، صدر اولدهگی، اسلامیت، شر ایلم، مذکوریه
 موافق، اولدیغی، سیان و تدکاردن، و خارج، افعالین، حقیقه
 تقدیرات، نجه، ایله، فوئیش، اظهاردن، چکیلمه، دیک [۱] غیر حقیقه
 بو کوزنیه، اوزوبده، تادر، کسادق، ایدیلان، بر، راستکولمه، دای
 اراده، اینش، اولدینچین، آتاری، پاکر، عیالیلرجه، دکل، بیون
 مسلمانلرجه، تدقیقه، عالیاند .
 اخمورس (روسو) کچی و جنت، عامیره، اجتماعیه، کتایلی
 آتفه، اوز، رضائیش، و نزالسه، انقلاب، کساد، اینش، بر، خواجه
 سیانک، انکار، حکیمانه، سی، آتدمه، اولدیگی، پاکر، ان، سیدادی
 صریحتدن، آتوق، تیراه، نگنده، قطع، مساه، ایچون، وجودده
 ۱۱۱ طرازه اجتماعیه، ایکی، کتایلیک، بدنی، پاک، دوردیگی
 کتابک، اون، سکرنجی، ایه

زان زائق روسونک ترجمه سالی حقیقه کی معلومات آتقی
 الفاظ ایتمکین اتر متر شو، علاحدانی، علاوه، ایدیدور :
 و (روسو) ایله (وولتر) ک ماغییه، عطف، نظریه، سوه،
 چهار، مرید . لکن (وولتر) ک ماغییه، عطف، نظریه، سوه،
 استمالان، اعجابات، ایستمنیه، مقابل (روسو) ایلروه، یقار
 وهیت، اجتماعیه، مستقیمه، کت، عملی، آتق، استردی . (روسو)
 زمانی، فلسفولرینک، انکاریه، مخالفتله، وحدانیت، الهیه، عتلی
 روح، زمانا، ایله، دکتمز، بر، قانون، اخلاق، اعتقاد، التزام، و تقویه
 اینجندر . سالت، اولدیغی، مذمت، اینجندن، مستفاده، فقط، کتایلیک
 احداث، اینجیدکی، اسکامدن، عاری، بر، نوع، نصر، اینجندر . اعیب
 ایندیکی، مسلک، اساس، اولان، و کیکیانه، فقط، بر، آرزو، خواجه، شایه
 بو، لایان، عده، طیبیت، مکملیه، اماندن، عارضدور . (روسو) کت
 فکر، نجه، و جوجق، کندیسنده، بو، لایان، تخم، لامورق، قی، همه، اهل
 اسان، ایسه، قلیک، سوک، تیبیت، ووجمانک، اواصریه، اطاعت

Fotoğraf VIII.

J.J. Rousseau'nun, Tanzimat'tan sonraki dönemde adı en çok anılan, kendisine hayranlık duyulan bir yazar olması, onu diğer yabancı yazarlardan ayıran özelliklerden biridir¹⁵. Yukarıdaki metinde, bu yakınlığın nedenlerini okuyoruz. Mütercim; Sosyal

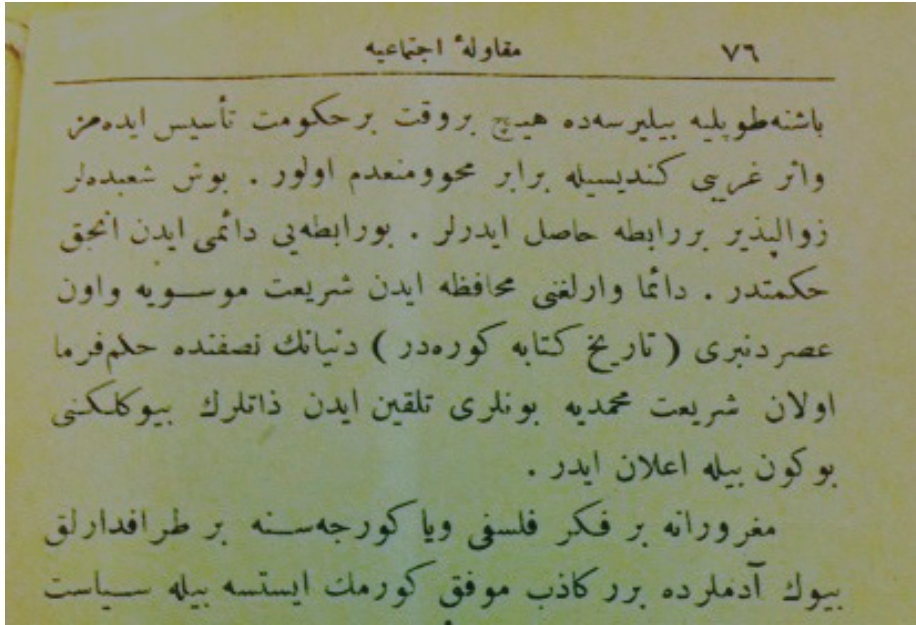
¹⁵ Bu konuda görüşler için bkz. Rukiye Akkaya Kia, "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda J.J. Rousseau Düşüncesine Giriş I (Introduction à la pensée de J.-J. Rousseau dans l'Empire ottoman du XIXe Siècle I)", *Littera*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2012, S. 31, s. 129-139.

Sözleşme’de geçen ve Rousseau’nun, İslam dininin kurucusu ve peygamberi Hz. Muhammed’e yaptığı atıfların, eserin Osmanlı Türkçesine çevrilmesine layık bulunmasında azımsanmayacak bir yeri olduğunu örtük biçimde ifade etmiştir. Nitekim J.J. Rousseau kitabının iki yerinde, “Hz. Muhammed” in adına yer vermiştir.

Fransızca metnin; 2. Kitabın 7. babında Rousseau’nun yazdığı; “La loi judaïque, toujours subsistante; celle de l’enfant d’Ismaël, qui depuis dix siècles régit la moitié du monde”¹⁶ cümlesi; “Dâima varlığını muhâfaza eden şeriât-ı Museviye ve 10 asırdan beri (tarihi kitaba göredir) dünyanın yarısında hükümfermâ olan şeriât-ı Muhammediye... bunları telkin eden zatların büyüklüğünü bugün bile ilân eder”¹⁷ şeklinde çevrilmiştir.

Fransızca metinde geçen; “İsmail’in oğlu” (l’enfant d’Ismaël) ifadesi Osmanlı Türkçesine “Muhammed” olarak çevrilmiştir.

Fotoğraf IX.

Ayrıca Fransızca metinde Rousseau V.Kitap, VIII Kısım’da ; “...Mahomet eut des vues très saines; il y a bien son système politique ...”¹⁸ cümlesi, Osmanlı Türkçesine; “Hazreti Muhammed (A.M.) pek sâlim maksad tâkib etti”¹⁹ şeklinde çevrilmiştir.

¹⁶ J.J.Rousseau’nun Sosyal Sözleşme eserinin ilk ve tam metin çevirisi olarak kabul ettiğimiz bu Osmanlıca metnin Fransızca metinden yapılan karşılaştırmalarında *du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Paris, 1894 baskısı esas alınmıştır. J.J. Rousseau, s. 63.

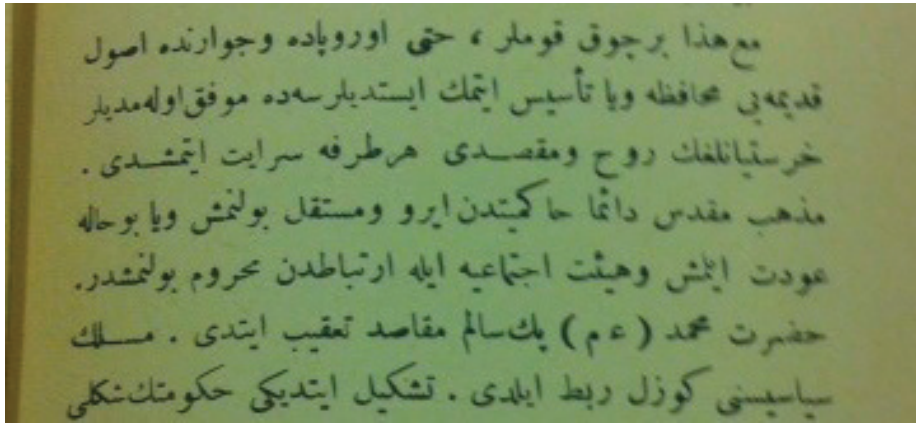
¹⁷ Mukâvele-i İçtimâiyye, 1329, s. 76.

¹⁸ J.J.Rousseau, *du Contrat Social*, V. Kitap, VIII Kısım, s. 176.

¹⁹ Mukâvele-i İçtimâiyye, 1329, s. 226.

Rousseau'nun tarihteki büyük kanun koyucuları ele alırken kullandığı “*Muhammet sistemini sağlam kıldı*” ifadesi; aslında Arap toplumlarının daha sonraki dönemlerde yaşadıkları değişimlerle, bu şeriat yasalarında da bir ihmal ve umursamazlığa düştüğünün anlatıldığı bölümde geçmektedir.

Fotoğraf X.

Sonuç

Çalışmanın başlangıcında da belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet döneminin tercüme ve yayın atmosferini anlamak bakımından sadece bu tercümeleden yola çıkarak, bazı tespitleri yapmak mümkündür.

Bunlardan birincisi, tercümelelerde Fransızca kaynağın açık künyelerinin verilmemesidir. Kaynak metinlerin, sadece adı ve yazarı belirtilmiştir. İkincisi; kaynak metinler “bire bir” çevrilmemiştir; mütercim eserden ne anladığını aktarmıştır. Tercüme yapan kişinin, özellikle “mütercim A.”nın yer yer araya girerek okuyucuya açıklamalar yapma ihtiyacı duyduğunu da görüyoruz.

Haydar Rıfat'ın yaptığı tercümelelerde; -yayımlandığı kadarı ile- Sosyal Sözleşme'nin orijinal metnine göre gözden kaçmayacak derecede büyük atlamalar vardır. “Mütercim A.” imzalı, İstanbul -1329 baskı tarihli, tam metin tercümede dahi kaynak Fransızca metinde bulunan Roma tarihine, Yunan tarihine ilişkin ayrıntıların atlandığını görüyoruz. Buna rağmen; tercüme metnin, özünden bir şey kaybetmediği söylenebilir. Mütercim, söz konusu atlamaları okuyucunun ilgisini dikkate alarak yapmış olabilir. Bu durum, tercüme yapan kişilerin; metni okuyucu için anlaşılabilir hâle getirme kaygısı taşıdığını göstermektedir. J.J. Rousseau adını daha önce Emile ve Nouvelle Helöis'in²⁰ kısmi tercümelelerinden bilen okuyucuya; bu defa onun siyasi görüşlerini, “okunmaya değer” kılma amacı vardır.

Tam metin tercümesi olarak andığımız İstanbul-1329 baskı tarihli eserde; mütercimin giriş kısmında söz ettiği “*hâkimiyet-i milliye*” ifadesinin; Osmanlı

²⁰ Nouvelle Helöis'in ilk üç mektubunun çevirisi, Münif Paşa tarafından yapılmış ve 1879'da Hazine-i Evrak'ta yayımlanmıştır. Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 368.

Türkçesine çevrili yapılan siyasal metinler içinde nadir rastladığımızı söylemek gerekir. Bu nedenle yayının yapıldığı dönemin siyasal özelliklerine göre “*hâkimiyet-i milliye*” ifadesine yüklenen anlamın çok önemli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü mütercim kendi ifadesi ile “*Rousseau’nun milletler için tavsiye ettiği şey hâkimiyet-i milliye esasıdır.*”²¹ cümlesi Rousseau’nun, Sosyal Sözleşme’de açıkladığı “ulusal egemenlik” kavramına ilişkin tüm görüşlerini özetler. Bu da bize, adını saklayan mütercim, Rousseau’nun siyasal düşüncelerine ve o dönemin Avrupa’da yaşanan milliyetçilik hareketlerine dair etraflıca bilgi sahibi olduğunu düşündürmektedir. Osmanlı aydınlarının çok büyük bir kısmı için tercüme eserlerin seçiminde, özellikle siyasi mesajları olan metinlerin seçiminde, dinî hassasiyetlerin önemli bir rol oynadığını, yine İstanbul-1329 tarihli baskının önsözünde açık bir biçimde buluyoruz.

Diğer taraftan; Batı kaynaklı metinlerin, Batılı düşünürlerin ve edebiyatçıların önemli eserlerinin Osmanlı Türkçesine çevrilmesi, bilindiği gibi 19. yüzyıl modernleşme sürecinde özel bir kanalı oluşturmaktaydı. Bu nedenle kurulan Tercüme Komisyonu, edebiyat ve tercüme tarihimizde “Klasikler Tartışması”²² diye bilinen önemli bir tartışmayı, yazın ve düşünce dünyamızın merkezine koymuştur. Batı kaynaklı tercüme yapılmaması ve yayımlanması süreci; bize dönemin aydınlarının yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu ile savaşan Avrupa’yı nasıl algıladığına dair ipuçlarını göstermektedir.

Bilindiği üzere bu tartışmalar, bir taraftan tercüme yolu ile Batı kültürünün, ahlak anlayışının, siyasal atmosferinin aktarılmasına yardım ederken, diğer taraftan dilde ve edebiyatta ulusal bir hareketin doğal zeminini oluşturmaktaydı. Aslında “edebiyat” ve neredeyse ebedi bir sorun olarak görünen “eğitim” konuları merkeze alınarak, siyasal tartışmalara “uyarlanan” bir tabandan bahsetmek mümkündür. İşte bu tabanda yaşamış, Osmanlı İmparatorluğu’nun sorunları üzerine kafa yormuş, eser üretmiş, söyleyecek sözü olmuş Osmanlı entelektüellerinin J.J. Rousseau’ya duyduğu yakınlığı hatta hayranlığı, dönemin önemli isimlerinin yayımlanan hatıratlarında, biyografik eserlerde ve yayımlanan şahsi mektuplarda okuyoruz.²³ Dahası eserlerini çevirmek, yeni üretilen siyasi metinlerde onun sık ve özel bir biçimde kullandığı kavramlara yer vermek sureti ile J.J. Rousseau’nun yüceltildiğini ve bu hayranlık duygusunun perçinlendiğini de görmekteyiz. Ne var ki bu hayranlık ile siyasi metinlerin tercüme sayısının, çeşitliliği ve niteliği arasındaki büyük orantısızlık şartıdır. Bu derece hayranlık duyulan ve eserleri okunan bir yazarın çalışmalarının, daha çok sayıda, daha kapsamlı ve çeşitlilikle, farklı isimler tarafından çevrilmiş olması beklenirdi. **Oysa elimizdeki tercüme metinler sınırlı, hatta kıttr.**

Sansürden kaynaklanan sınırlamalar, siyasi otoriteden korku bir tarafa bırakılırsa; dönemin aydınlarının büyük bir kısmının Fransızcaya aşına olması, siyasi

²¹ Mukâvele-i İctimâiyye, 1329, s. 10.

²² Ramazan Kaplan, “Klasikler Tartışması (Başlangıç Dönemi)”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/850/10761.pdf>. (Görüldüğü tarih 08.02.2017)

²³ Ebuzziya Tevfik, Ziya Paşa’nın Emile’i nasıl tercüme ettiğini anlatırken, onun anlamakta zorlandığı konuları ve bu eserin çevrisiyle, aslında Türkçeye de yeni bir üslup kazandırdığını ifade eder. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Türkçeye Uygulayan Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 375; Ayrıca Ziya Paşa ve Namık Kemal’in yazılarına örnekler için bkz. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876)*, Yay. haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 2. basım, İstanbul, 1993, s. 161 ve s. 264.

metinleri orijinal dilinden okumak varken tercüme etmede bir çekince yaratmış olabilir mi? Yukarıda da değindiğimiz gibi okuyucunun ilgisi ile tercüme üzerinden verilen siyasi mesajlar arasında bir ilişki kurulabilir mi? Hilmi Ziya Ülken; Tanzimat'tan sonra büyük bir istek ve ümit ile girişilen "tercüme" çalışmalarının beklendiği kadar verimli olmadığından bahsederken; bu çalışmaların dağınıklık ve tesadüfîlik nedeniyle etkili olmadığını; tercümelerin günlük ihtiyaçlara göre; hızlı ve okuyucunun beklentisi dikkate alınmadan yapıldığını belirtmektedir.²⁴ Okuyucunun talepleri başka bir deyişle "ilgisizliği"; J.J. Rousseau'nun siyasi metinlerinin, Osmanlı Türkçesine tercümelerinin niçin çok az ve çok geç bir dönemde yapıldığının cevabı olabilir mi?

---

²⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 259.

KAYNAKÇA

- AKKAYA KİA, Rukiye, “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda J.J. Rousseau Düşüncesine Giriş I” (Introduction à la pensée de J.-J. Rousseau dans l’Empire ottoman du XIXe Siècle I), *Littera*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2012, S. 31, s. 129-139.
- APAYDIN, Mustafa, “Ziya Paşa’nın Emil Çevirisinin Önsözü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, c. 7, S. 7, s. 146-160.
- BUDAK, Ali, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi, Türkçeye Uygulayan Şemsettin Kutlu*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Mukâvele-i Heyet-i İctimâiyye yahud Mebâni-i Hukuk-ı Siyâsiyye*, Müellifi: Jean Jaques Rousseau, Müt. Rufâizade Mehmed Şekib, Kitab-ı Evvel, Sene-i Hicri 1321; Paris, 1904.
- Mukâvele-i İctimâiyye yahud Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye*, Müellifi Fransa Meşâhiri Hakimiyesinden Jean Jacques Rousseau, Müt. Müttekâidin-i Hariciyeden A., Kütübhanesi-i İslam ve Askeri- İbrahim Hilmi; Bab-ı Ali Caddesi, Tabı ve Nâşiri İstanbul, 1329.
- ÖNUÇAR, Mehmet, *Mecmûa-i Ebuzziya’da Rousseau Tercümeleri (1880-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.
- ROUSSEAU, Jean Jacques, *du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Paris, 1894.
- ROUSSEAU, Jean Jacques, *Mukâvele-i İctimâiyye*, Çev. Haydar RIFAT, İctihad, İstanbul İctihad Matbaası, c. III, S. 25, 15.Haziran.1327.
- ROUSSEAU, Jean Jacques, *Mukâvele-i İctimâiyye*, Çev. Haydar RIFAT, İctihad, İstanbul İctihad Matbaası, c. III, S. 28, 1.Ağustos.1327.
- TÜRESAY, Özgür, *Être intellectuel à la fin de l’Empire otoman: Ebuzziya Tevfik (1849-1913) et son temps*, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Études turques et ottomanes (UMR 8032), Paris, 2008.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876)*, Yay. haz. Mehmet KAPLAN, İnci ENGİNÜN, Birol EMİL, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 2. basım, İstanbul, 1993, s. 161- 264.